

СИНОНІМІЧНІ ДІЄСЛОВА НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

У статті схарактеризовано синонімічний ресурс дієслівних лексем на позначення розумової діяльності людини в художніх творах П. Куліша. Доведено, що аналізовані дієслівні синоніми вирізняються додатковими значеннєвими відтінками, дають різну емоційну оцінку розумовій діяльності людини, мають широкий діапазон сполучуваності. Приділено увагу дискусійному питанню щодо найменування описуваних дієслів (“когнітивні дієслова”, “інформаційні дієслова”, “ментальні дієслова”). Уживані в досліджуваному дискурсі дієслівні лексеми згруповано в синонімічні ряди на основі ідентифікувальних сем ‘думати’, ‘зрозуміти’, ‘знати’. Констатовано, що метафоричне відтворення мисленнєвого процесу в усіх його відтінках – характерна ознака ідіостилію П. Куліша.

Ключові слова: дієслівні синоніми, значеннєві відтінки, художні твори П. Куліша, синонімічний ряд, розумова діяльність людини.

Derii A. The Verb Synonyms to Denote Human Intellectual Activity in the Artistic Discourse of Panteleimon Kulish. *The article addresses the lexical-semantic paradigm of verbs to denote intellectual and analytical human activity in the artistic context of P. Kulish. The system of one of the important lexical areas of the Ukrainian language is substantiated on the example of verb synonymy, the specifics of human ability to realize and comprehend reality through synonymous series is elaborated, drawing on the identifying semes, in particular “to think”, “to understand”, “to know”. It is proved that verbal lexemes are characterized by semantic capacity (semantic structure of this lexical-grammatical class of words, as compared to other parts of speech, presents the greatest challenge), dynamism. A number of indicators are outlined by which the described verbatives differ from one another: the nature of realizing the mental action; the action intensity and profoundness; its duration; confidence and predictability in the opinion composition; the nature of the situation being the thought subject. The process of synonyms integration into lexical-semantic groups is highlighted, applying the method of components semantic specification oppositions that appear as minimal synonymous groups against the general lexical-semantic background. It is traced that in the linguistic fabric of the artistic discourse under study the common (semantic) synonyms present a kind of background against which the synonymous units’ differential features, which contain semantic and stylistic differences in their meaning, are reflected in a more salient way. It is found that verbs with the integrative seme “to think” are the most abundant in the works of P. Kulish, e.g.: to think, to guess, to reason, to ponder, to deliberate,*

to consider, to observe, to assume, to have in mind, to guess, to live with the thought. The group of verb synonyms, distinguished on the basis of the seme "to understand", is represented by the following components: to understand, to comprehend, to grasp, to get, to cognize, to conceive, to perceive, focusing all semantic and stylistic features on the explicitly of the individualized semantic shades. The next synonymous series is formed by lexical units with the integrative seme "to know": to think, to know, to understand. Another synonymous series is closely related to the analyzed one, namely that with the invariant meaning of "restoring information in memory": to think, to remember, to recall. Mentioned verb synonyms to denote mental activity not only have additional nuances at the level of the content, but also express different emotional evaluation, possess a wider range of combinability, a higher frequency of use. It is held that in the works of P. Kulish there is an extensive system of synonymous relations both between specific lexical units and between figurative phrases denoting human intellectual activity. It is emphasized that the metaphorical connotation of the thinking process in all the entirety of its shades is a characteristic feature of the idiosyncrasy intrinsic to one of the most talented masters of the Ukrainian artistic word.

Keywords: verb synonyms, semantic shades, artistic discourse of Panteleimon Kulish, synonymous series, semes to denote human intellectual activity.

Вступ

Мисленнєва діяльність людини як процес пізнання, осмислення, розуміння та усвідомлення навколишньої дійсності здавна перебувала в центрі уваги дослідників різних галузей науки – філософії, психології, педагогіки, мовознавства. Процеси мислення відображають в усіх можливих формах прояву загальну картину інтелектуальної поведінки людини, вони пов'язані передусім з отриманням, обробленням, збереженням, аналізом та відтворенням інформації, формулюванням на її основі висновків та узагальнень. Відповідно зазначені процеси безпосередньо віддзеркалені в мові, зокрема в такому її лексико-граматичному й семантичному сегменті, як дієсловах на позначення розумової діяльності людини. Варто зазначити, що ці вербативи активно репрезентовані в сучасній українській мові, вони вирізняються широкими синтагматичними та функціональними можливостями. І. Ділай небезпідставно вважає, що дієслівні синоніми на позначення інтелектуальної діяльності людини, як і синоніми інших лексико-граматичних розрядів слів, синхронно експлікують спільне значення і виразні додаткові семантичні та стилістичні відтінки, мають розлогий діапазон сполучуваності, високу частоту вживання, а також суттєві територіальні обмеження (Ділай, 2014).

Вербативи на позначення інтелектуальної діяльності людини як лексико-семантична група з приманними їй семантико-граматичними особливостями були предметом дослідження як зарубіжних, так й українських мовознавців. Зокрема, Т. Левченко, Т. Чубань вивчали способи словотвору цих дієслів (Левченко, & Чубань, 2015); М. Піменова здійснила порівняльний аналіз англійських і російських вербативів на позначення інтелектуальної діяльності людини (Піменова, 1995); С. Шепітько розглянула закономірності формування семантичної структури описуваних дієслів (Шепітько, 2004); І. Ділай схарактеризувала когнітивну природу цих вербативів як одного з компонентів лексико-семантичної парадигми англійської мови тощо (Ділай, 2014). Окрім того, науковці зверталися до лінгвістичного аналізу синонімічних дієслів на позначення розумової діяльності людини на матеріалі творів українських письменників, передусім Марка Вовчка (Ю. Ткаченко), Івана Багряного (А. Ярова), Григорія Жученка (Т. Полякова) тощо.

Варто, однак, констатувати, що дієслівна синонімія на позначення розумової діяльності людини в художніх творах українських письменників залишається поза увагою дослідників. У цьому контексті на винятковий пріоритет заслуговує творчість письменника, літературознавця, мовознавця, перекладача, історика, педагога, громадського діяча П. Куліша. Учені одностайно визнають незаперечний, винятково сутнісний вплив його наукової і творчої діяльності на розвиток української літературної мови. Доречно згадати твердження І. Франка про те, що «Куліш – першорядна зірка в нашому письменстві, великий знавець нашої народної мови, а при тім добрий знавець мови та літератур європейських народів <...>. Є якийсь своєрідний тихий пафос, якийсь розмірений широкий подих у власних творах і в перекладах сего автора, щось мов широкі, могутні рухи великого корабля на широкий ріці» (Куліш, 1969: 44–45). Не зайвим буде у зв'язку із цим процитувати В. Русанівського, що зазначав: «Найбільша заслуга П. Куліша в розбудові української літературної мови – це написання «Чорної ради» українською мовою... Він уводить тут таку лексику (частково запозичену з літопису Самовидця), яка дозволяє творити історичний колорит у новій українській літературній мові» (Русанівський, 2001: 233).

До такої важливої проблеми, як особливості функціонування синонімів у художньому дискурсі П. Куліша, мовознавці зверталися

побіжно в контексті вивчення лінгвотворчості митця. Це, зокрема, праці О. Климчук (Климчук, 2004), Т. Должикової (Должикова, 2004), О. Кумеди (Кумеда, 2011), Л. Устенко (Устенко, 2017). Аналіз лінгвістичних студій дав підстави для висновку, що натеper бракує комплексного аналізу синонімії на матеріалі творчості П. Куліша. Є всі підстави твердити, що вивчення синонімічних дієслівних лексем на позначення розумової діяльності на матеріалі художніх творів автора «Чорної ради» сприятиме, по-перше, глибшому розумінню синонімії як лінгвістичного феномену, по-друге, досягненню ролі й місця цього видатного майстра не лише художнього, а й наукового дискурсу в складному процесі становлення української мови в усіх її вимірах.

Мета статті – удокладнено схарактеризувати особливості синоніміки дієслівних лексем на позначення розумової діяльності людини в художніх творах Пантелеймона Куліша. Досягнення мети розвідки передбачає розв’язання таких завдань: 1) схарактеризувати своєрідність мовотворчого доробку письменника; 2) визначити дієслівні синоніми в художньому дискурсі П. Куліша, класифікувати їх; 3) описати семантичну структуру синонімів тематичної групи “інтелектуально-аналітична діяльність людини”; 4) визначити критерії встановлення синонімічних відношень між лексичними одиницями в художньому дискурсі; 5) проаналізувати функціонально-стилістичні особливості виявлених синонімічних одиниць.

Методи дослідження

У процесі аналізу лексичної синоніміки прозових творів П. Куліша використано метод суцільної вибірки, що дав змогу дібрати синоніми з аналізованих текстів; метод компонентного аналізу, застосований для ідентифікації лексичних значень синонімів; інтерпретаційно-контекстуальний метод – для визначення характерних особливостей функціонування синонімів у текстах художнього характеру; описовий метод – для систематизації та характеристики мовних фактів.

Виклад основного матеріалу

Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених проблемі дослідження дієслівної синонімії на позначення розумової діяльності людини, до сьогодні з-поміж науковців немає одностайності щодо їх найменування. Зокрема, Г. Сильницький уживає термін

“інформаційні дієслова”, яким протиставляє енергетичні та онтологічні дієслова. Обов’язковим компонентом значення інформаційних вербативів, на думку цього лінгвіста, є різні види оброблення інформації в психіці людини (Сильницький, 1986: 45-46). До вирізної категорії він уналежнює дієслова зі значеннями сенсорного або інтелектуального сприйняття, емоційного та волітивного стану, мовлення (Горохова, 2009).

В. Станкевич (Станкевич, 1991), М. Піменова (Піменова, 1995), В. Крофт (Croft, 1993) використовують термін “ментальні дієслова”, що об’єднує лексеми – найменування мисленневих процесів, та ті лексичні одиниці, які описують ментальність. З. Корнева, А. Протащук надають перевагу термінові “когнітивні дієслова”, акцентуючи, що він є найчастотнішим у працях як західних, так й українських лінгвістів (Корнева, & Протащук, 2018). О. Коренькова до когнітивних дієслів зараховує ті, які позначають (1) сприйняття інформації в конкретизованому семантичному вияві ‘ставитися до чого-небудь, реагувати на щось певним чином, відображаючи у своїй свідомості предмети та явища об’єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття’; (2) осягання її розумом у такому конкретизованому семантичному вияві, як ‘вивчати, твердо засвоювати що-небудь’; (3) оцінювання інформації в такому конкретизованому семантичному вияві, як ‘визначати якості цінності, достоїнства й т. ін. кого-, чого-небудь, характеризувати; складати уявлення, робити висновок; визначати суть, характер, значення, роль чогось’; (4) ідентифікування інформації в такому семантичному вияві, як ‘установлювати, розпізнавати що-небудь за певними ознаками, розкривати суть чого-небудь, характеризувати, формулювати, робити визначення’; (5) кваліфікування інформації в такому семантичному вияві, як ‘оцінювати, визначати якість чого-небудь’; (6) правильне сприйняття інформації – думок та почуттів інших (Коренькова, 2016).

Варто зазначити, що дискусійним залишається і питання внутрішньосемантичної диференціації дієслів на позначення інтелектуальної діяльності. М. Фортеск’ю виділяє три підгрупи таких вербативів: 1) ті, які виражають наявність думки, що корелює з наміром пізнання когось, чогось; 2) ті, що сприяють виявленню та розумінню сутності певного явища, поняття чи процесу; 3) ті, які відображають процес перетворення інформації на знання, що згодом стають складниками пам’яті (Fortescue, 2001). На думку Л. Нижегородцевої-Кириченко,

категорії інтелектуальної діяльності можна структурувати за місцем, де відбуваються мисленнєві процеси, а також за їхньою тематикою та видами. Вона пропонує в складному алгоритмі мисленнєвої діяльності людини вичленовувати такі послідовні стадії: 1) роздум – процес серйозного, глибокого роздумування; 2) розгляд, вивчення, пошук – процес дослідження чогось; 3) міркування – процес обдумування щойно віднайденної, зафіксованої інформації, висунення припущень, їхнє обґрунтування; 4) розуміння, знання, усвідомлення – процес отримання результатів когнітивної діяльності; 5) висновок, судження, оцінювання – процес-засвідчення фінального результату розумової діяльності; 6) запам'ятовування, збереження інформації – процес, відповідальний за утримання, збереження та захищення отриманої інформації; 7) згадування, витягування інформації – процес знаходження і відтворення збереженої в пам'яті інформації (Nizhegorodtseva-Kirichenko, 2013).

На переконання І. Горохової, у складі досліджуваних дієслів варто вияскравлювати насамперед підгрупу лексем зі значенням розумового (мисленнєвого) процесу (з домінантою *думати*), потім підгрупу лексем зі значенням результату розумового процесу, тобто тих, що відображають такі процеси, як уява, ухвала, розуміння (це головно лексичні одиниці зі значенням 'уважати' або 'помилятися'), і, нарешті, підгрупу зі значенням знання, зберігання в пам'яті інформації та формування інтелектуального стану (Бусел, 2005). Цей підхід, на наш погляд, опертий на переконливі аргументи, тому його взято за основу синонімічного інтепретування вербативів на позначення розумової діяльності людини в художніх творах П. Куліша.

Передусім розглянемо синонімічний ряд дієслів із домінантою *думати* – «розмірковувати про щось; мислити» (Бусел, 2005: 447). Вирізнені лексеми позначають мисленнєвий процес, що постійно здійснюється у свідомості людини. Результатом такої діяльності є думки, які за своїм змістом бувають найрізноманітнішими, напр.: *От же думав Шрам, думав, як би Вкраїну на добру дорогу вивести; далі, надумавшись, пустив таку поголоску, що нездужає* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 44); *Думаю собі: видно ж, тут нема нікого. Коли дивлюсь, аж у піддашші за хатою сидить дід, сивий-сивий* (Куліш, 1969 (Січові гості): 5). Аналіз художніх текстів П. Куліша дав підстави для висновку, що слово-домінанта синонімічного ряду *думати* найчастіше вжите в досліджуваних творах як максимально конкретизоване

позначення аналізованого поняття, тобто воно лише називає його, не конкретизуючи суті, отже, є найзагальнішим й емоційно нейтральним компонентом. До частотних дієслів належать також лексеми *міркувати* – «заглиблюватися думками в що-небудь; розмірковувати; думати, роблячи певні висновки; обмірковувати» (Бусел, 2005: 613), *мізкувати* – «продумувати що-небудь; розмірковувати» (Бусел, 2005: 731). Порівняно з *думати* вони є більш специфікованими щодо семантичної наповнюваності. Ці синоніми відрізняються один від одного тим, що позначають передовсім розумову дію, коли до уваги беруться різні думки й мотиви, які забезпечують логічну обґрунтованість судження, напр.: *Ну, коли так, – кажуть діди, – то чого ж довго міркувати? До стовпа та киями!* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 125); *Сю зміркували річ, і повсякденно Мольби возносим к Божим небесам* (Куліш, 1969 (Маруся Богуславка): 34); ... *балакають знечевля про всячину та й доміzkовались, що у вдови Загірньої суть не один син, а іменно і все конечно – два, бо старший брат Ігнатів помер, чумакуючи, в дорозі, і про те ніде не явлено і не записано, а товариство його недавно отее в холеру повимирало...* (Куліш, 1969 (Дівоче серце): 199).

Компонентами розгляданого синонімічного ряду є інші лексеми, за якими закріплений порядок з основним планом змісту конкретний семантичний відтінок. Відмінність дієслова *мислити* – «міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності й роблячи висновки» (Бусел, 2005: 718) – від інших синонімів описуваного ряду полягає насамперед у тому, що воно вказує не лише на здатність людини пізнавати світ, розкривати притаманні йому зв'язки та явища, а й сигналізувати про найвищий ступінь реалізації цієї здатності, тобто, за словами Г. Колесника, репрезентувати високоінтелектуальне думання, напр.: *У його інша була думка: **умислив** собі, після панотцевої смерті, іти на Запорожжє* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 58); *Ти **мислиш** тверезо про бога правди...* Один би ще ступінь, і лик пророка (Куліш, 1969 (Байда, князь Вишневецький): 88). З ним регулярно корелюють на семантичному рівні вербативи *вважати* – «мати якусь думку, думати, гадати» (Бусел, 2005: 302), *зважити* – «усебічно, ретельно розглянути всі деталі й обставини, за яких має відбутися певна подія» (Бусел, 2005: 457), *гадати* – «думати, розмірковувати» (Бусел, 2005: 10), напр.: *Сердюков перемістивсь у Москву, бо для себе Київський університет вважав ні за що* (Куліш, 1969 (Жизнь Куліша): 243); *Щодо подружніх зв'язків, крім різниці в товариському оточенні і вихованні, треба обов'язково*

зважити, що такий зв'язок у суспільному світі є... (Куліш, 1969 (Жизнь Куліша): 247); ...про те ми, братці, **гадаємо**. Аби добрим людям було добре жити на Вкраїні, а ми проживемо і в злиднях (Куліш, 1969 (Чорна рада): 94); Так собі думаючи да **гадаючи**, старий Таволга часом тяжко, тяжко засумує, аж сльоза покотиться йому з ока (Куліш, 1969 (Ориця): 175). У творах П. Куліша лексема **гадати** уточнює, конкретизує, підсилює й увиразнює семантичну структуру іншого близького за значенням дієслова **думати**. Завершує аналізований синонімічний ряд дієслово **припускати**, для якого інваріантною також є сема 'думати'. Воно не тільки позначає кваліфікацію об'єкта в змісті думки про нього, а й указує на процесуальність, напр.: *Нуте, братця: або добути, або дома не бути! – і **припустили** навзаводи*. (Куліш, 1969 (Січові гості): 10). Маємо аргументи для такого узагальнення: схарактеризований синонімічний ряд представлений переважно загально-мовними синонімами.

Унаслідок того, що думки часто виникають мимовільно, вони не скеровані якоюсь спеціальною метою, людина схильна вважати, що процес думання загалом приходять звідкись іззовні. Уявлення, про яке мовиться, відбите в сталих висловах узуального й okazіонального характеру. Для художніх творів П. Куліша показове широке використання таких сполучень. Їхня специфіка полягає в тому, що вони своїм змістом дорівнюють окремому слову. Зокрема, до синонімічного ряду з інваріантним значенням 'бути зайнятим думками про когось-щось' уходить словосполучення *мати на думці (мислі) (=думати)*, напр.: *Чи молитися, чи божу службу служити, одно в його **на думці**; Куди ж він махнув і що в його **було на думці**, незабаром того довідаємось* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 94); *Бачить панотець, що не дождеться од неї одвіту, – бо де ж таки, щоб дівчина сказала, **що в її на мислі*** (Куліш, 1969 (Ориця): 213).

Ще один синонімічний ряд вербативів на позначення мисленнєвої діяльності людини групується довкола лексеми-домінанти *зрозуміти* – «сприйняти, витлумачити певним чином» (Бусел, 2005: 367). Воно найзагальніше позначає процес зміни стану свідомості людини внаслідок того, що для неї стає ясным, зрозумілим, те, яке досі не було таким, напр.: *Споглянув у вічі співцю й **зрозумів**, Яким його співом старенький вітає* (Куліш, 1969 (Граф Габсбург): 552); *І твоя дочка, вповаю, **зрозуміє** Бога, І високого достойна Зробиться порога* (Куліш, 1969 (Маруся Богуславка): 77). У відношенні найближчої семантичної

кореляції з домінантою перебуває вербатив *збагнути* – ‘проникнути в суть чого-небудь; осягти; зрозуміти; розібратися в чому-небудь; зміркувати; знайти правильну думку; здогадатися’, напр.: *Сі баби ніяк не збагнуть, що сьогодні можна з чоловіком рубатись на всі заставки, а завтра гуляти вкупі по-братерськи* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 23); *Не збагну твоєї думки, синку. Обидва ви лицарі великі; тільки що ти мене не послухав, а то й не попавсь би на тому Босфорі, як вовк у западню* (Куліш, 1969 (Байда, князь Вишневецький): 123). *Збагнути*, на відміну від *зрозуміти*, передбачає глибоке розуміння чогось, осмислення сутності якогось явища. Можливими компонентами вирізненого синонімічного ряду є лексеми *осягнути* – «усвідомлювати» (Бусел, 2005: 796), *схопити* – «швидко, легко чи мимохідь, частково сприймати, засвоювати або розуміти що-небудь» (Бусел, 2005: 899), *здогадатись (догадитись)* – «ураховуючи певні особливості, ознаки або прикмети, намагатися робити правильні висновки про що-небудь» (Бусел, 2005: 544), *второпати* – «сприйняти розумом, зрозуміти» (Бусел, 2005: 347), напр.: *Але твій спостережливий розум так глибоко осягає все те, на що ти міг дивитись живими очима, що ти відтворюєш це з найбільшою вірністю і крізь найпоетичнішу призму* (Куліш, 1969 (Жизнь Куліша): 248); *«М а й о р» також з багатьох поглядів повість пречудова; фігура майора досконала; образи натури (які зазвичай ти влучно схоплюєш) належать до найдовершеніших, які ти будь-коли створив* (Куліш, 1969 (Жизнь Куліша): 247); *І ринули сльози... Їх цісар ховає В червчатій порфирі, і всяк догадавсь* (Куліш, 1969 (Граф Габсбург): 552); *Се був умовлений знак. Догадавсь Гербований попинач єзуїтський І, кубком стукнувши, за шаблю взявся* (Куліш, 1969 (Маруся Богуславка): 200). Для розмовного дієслова *второпати (второпати)*, що закріпилося в загальнонародній мові з виділеним вище значенням, характерні семантичні відтінки ‘простота’, ‘невимушеність’, ‘безпосередність’, основна функція яких на рівні тексту – посилення експресії висловлення, напр.: *Ну, братику, – каже Черевань, – хоч убий, не второпая. Дак як, як? Король на трьох ніжках, а краля каже: «Погибель моя»?* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 43). Ще один компонент синонімічного ряду – просторічний синонім *пойняти (по-німати)*, який зафіксовано лише в мовленні персонажів, репрезентує семантичний відтінок ‘правильно сприйняти зміст, значення, суть чого-небудь’, напр.: *Слова ніколи про себе їй не промовив, та серце його мовчки з дівочим серцем пойнялося* (Куліш, 1969 (Дівоче серце): 211).

Домінантою третього синонімічного ряду дієслів на позначення розумової діяльності людини є вербатив *знати* – «бути обізнаним із чим-небудь, розбиратися в чомусь» (Бусел, 2005: 805), напр: *Хто не знає, Данте, твого горювання, Той і твого пекла страшного не визнає*» (Куліш, 1969 (До Данте): 268): *Знали її по всій Україні; бо в нас на Вкраїні, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже й **знають** усюди*» (Куліш, 1969 (Орися): 174). 3-поміж синонімів цього ряду найчастотніше дієслово *відати* – «знати, мати про що-небудь уявлення, відомості» (Бусел, 2005: 214) та менш уживане *тямити* – ‘усвідомлювати, розуміти що-небудь’, напр.: *Отже треба коритись своїй долі; шкода й казати батькові або матері. Нехай і сам Петрусь про те не **відає**!* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 59); *Земля чужа та длань міцна Аллаха Незримо скрізь простерта над хоробрим. Не **відає** жіночого він страху* (Куліш, 1969 (Маруся Богуславка): 74); *Тільки він один зачарує всякого так, що й сам не **тямить**, що робить* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 56). Семантичні відтінки, якими наділені аналізовані дієслова-синоніми, виразно експлікують їхні плани змісту. Вербатив *тямити* передає відтінок просторіччя, невимушеності.

Із проаналізованими вище синонімічними рядами тісно пов’язаний ще один, для якого інваріантним є значення ‘відновлення інформації в пам’яті’. Його домінанту становить вербатив *згадувати* – «відтворювати в пам’яті, свідомості події, обставини, образи і т. ін. минулого, відновлювати уявлення про кого-, що-небудь» (Бусел, 2005: 507), напр.: *Я **згадую** той день і час благословенний, Як дух твій молодий мене з землі підняв* (Куліш, 1969 (Видінне): 495); *Весело й тяжко **згадувати** нам тебе, старий наш діду Києве!* (Куліш, 1969 (Чорна рада): 57). На відміну від *згадувати*, розмовний синонім *здумати* маніфестує виразно задекларовану несподіваність або раптовість, напр.: *Чи вона його як уразила в серце, та гордівниця, чи він **роздумавсь**, а вже проводить з юлиці Оринку до самої хати, і вона на його квітками з города середу дня кидає* (Куліш, 1969 (Гордовита пара): 194). Для позначення здатності людини відновлювати в пам’яті побачене, почуте, уже знане в збіглому, тобто колись, письменник майстерно користується саме такими синонімічними одиницями.

Висновки

Отже, у художніх творах П. Куліша представлена розгалужена система синонімічних відношень на рівні дієслів, що позначають

інтелектуальну діяльність людини. Компоненти синонімічних рядів, домінантами яких є лексеми *думати*, *зрозуміти*, *знати*, різняться значенневими, а почасти й стилістичними відтінками. Письменник віддає перевагу загальномовним синонімам, закріплюючи за ними важливі текстотвірні функції. Ця художня манера – не авторський винахід, а закономірний процес, оскільки йдеться про сутнісну для будь-якого суспільства сферу – інтелектуальну.

Перспективи наукових студій убачаємо в (1) розширенні джерельної бази для дослідження синонімії на позначення інтелектуальної діяльності людини в науковій, науково-популярній, епістолярній, поетичній спадщині П. Куліша, в (2) уточненні критеріїв ідентифікування близьких за значенням дієслів і лексичних одиниць іншої лексико-граматичної належності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел, В. Т. (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ, Ірпінь: Перун.
2. Горохова, І. В. (2009). Лексико-семантичне поле дієслів зі значенням розумової діяльності. *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова*, 9 (3), 193–196.
3. Ділай, І. П. (2014). Когнітивні дієслова в лексико-семантичній системі англійської мови: історія та перспективи дослідження. *Вісн. Львів. ун-ту*. Серія «Іноземні мови», 22, 28–37.
4. Должикова, Т. І. (2004). Мовна особистість Пантелеймона Куліша. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови ім. О. О. Потебні.
5. Климчук, О. В. (2004). Літературно-художній антропонімікон П. Куліша: склад, джерела, функції. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Ужгород: Ужгород. нац. ун-т.
6. Коренькова, О. А. (2016). Визначення поняття “дієслова психічного стану” в сучасній українській мові. *Молодий вчений*, 3 (30), 534–537.
7. Корнева, З. М., & Проташук, А. А. (2018). Сучасні підходи до вивчення семантичних характеристик англійських когнітивних дієслів. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Філологія», 1 (69), 208–211.
8. Кумеда, О. П. (2011). Ідіолект П. О. Куліша на тлі східнополюського діалекту. (Дис. ... канд. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови.
9. Левченко, Т. М., & Чубань, Т. В. (2015). Спостереження над мовними фактами у процесі вивчення сучасної української літературної мови. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія «Філологічна», 57, 79–84.
10. Пименова, М. В. (1995). Семантико-синтаксический аспект ментальних глаголов (на матеріалі російского и англійского языков). (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Санкт-Петербург: С.-Петербург. гос. ун-т.
11. Русанівський, В. М. (2001). *Історія української літературної мови*. Київ: АртЕк.
12. Сильницький, Г. Г. (1986). *Семантические классы глаголов в английском языке*. Смоленск: СГПИ.
13. Станкевич, В. Л. (1991). Ментальные глаголы в русском языке: состав, структура, семантический объем (в сопоставлении с белорусским). (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Минск: Белорус. ордена Трудового Красного Знамени гос. ун-т имени В. И. Ленина.
14. Устенко, Л. Ф. (2017). Фразеологічна підсистема ідіостилу Пантелеймона Куліша в контексті формування нової української літературної мови. (Дис. ... канд. філол. наук). Київ: Ін-т укр. мови.
15. Шепітько, С. В. (2004).

Механізми утворення та закономірності вторинної номінації англійської загальнонаукової дієслівної лексики. (Автореф. дис. ... канд. філол. наук). Харків: Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. 16. **Croft, W.** (1993). Case marking and the semantics of the mental verbs. In *Pustejovsky, J. (Ed.). Semantics and Lexicon* (pp. 55–72). Netherlands: Kluwer Academic Publishers. 17. **Fortescue, M. D.** (2001). *Pattern and process: a whiteheadian perspective on linguistics*. Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Co. 17. **Nizhegorodtseva-Kirichenko, L. O.** (2013). Cognitive judgements on intellectual activity. *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки*, 2, 71–76.

ДЖЕРЕЛА

1. **Куліш, П.** (1969). *Вибрані твори*. Київ: Дніпро.

REFERENCES

1. **Busel, V. T.** (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv, Irpin: Perun [in Ukrainian].
2. **Horokhova, I. V.** (2009). *Leksyko-semantychne pole diiesliv zi znachenniam rozumovoi diialnosti [Lexical-semantic field of verbs with the meaning of mental activity]*. *Nauk. chasopys Nats. ped. un-tu imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of M. P. Dragomanov National Pedagogical University*, 9 (3), 193–196 [in Ukrainian].
3. **Dilai, I. P.** (2014). Kohnityvni diieslova v leksyko-semantychnii systemi anhliiskoi movy: istoriia ta perspektyvy doslidzhennia [Cognitive verbs in the lexical-semantic system of the English language: history and prospects of research]. *Visn. Lviv. un-tu. Seriiia «Inozemni movy» – Bulletin of the Lviv University. Foreign Languages Series*, 22, 28–37 [in Ukrainian].
4. **Dolzhykova, T. I.** (2004). *Movna osobystist Panteleimona Kulisha [Linguistic personality of Panteleimon Kulish]. Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: In-t ukr. movy im. O. O. Potebni [in Ukrainian].
5. **Klymchuk, O. V.** (2004). *Literaturno-khudozhnii antroponimikon P. Kulisha: sklad, dzherela, funktsii [Literary and artistic anthroponymicon of P. Kulish: composition, sources, functions]. Extended abstract of candidate's thesis*. Uzhhorod: Uzhhorod. nats. un-t [in Ukrainian].
6. **Korenkova, O. A.** (2016). *Vyznachennia poniattia "diieslova psykhichnoho stanu" v suchasni ukrainskii movi [Definition of the concept of "mental verbs" in the modern Ukrainian language]*. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 3 (30), 534–537 [in Ukrainian].
7. **Kornieva, Z. M., & Protashchuk, A. A.** (2018). *Suchasni pidkhody do vyvchennia semantychnykh kharakterystyk anhliiskykh kohnityvnykh diiesliv [Modern approaches to the study of semantic characteristics of English cognitive verbs]*. *Nauk. zap. Nats. un-tu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohiia» – Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Philology Series*, 1 (69), 208–211 [in Ukrainian].
8. **Kumeda, O. P.** (2011). *Idiolekt P. O. Kulisha na tli skhidnopoliskoho dialektu [Idiolect of P. A. Kulish against the background of the East Polesian dialect]. Candidate's thesis*. Kyiv: In-t ukr. movy [in Ukrainian].
9. **Levchenko, T. M., & Chuban, T. V.** (2015). *Sposterezhennia nad movnymi faktamy u protsesi vyvchennia suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Observations of linguistic facts in the process of studying the modern Ukrainian literary language]*. *Nauk. zap. Nats. un-tu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohichna» – Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*. Philological Series, 57, 79–84 [in Ukrainian].
10. **Pimenova, M. V.** (1995). *Semantiko-sintaksicheskij aspekt mentalnix glagolov (na materiale russkogo i angliiskogo yazykov) [Semantic-syntactic aspect of mental verbs (based on Russian and English)]*.

Extended abstract of candidate's thesis. Sankt-Peterburg: S.-Peterb. gos. un-t [in Russian].

11. **Rusanivskiy, V. M.** (2001). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language]. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].

12. **Silnitskiy, G. G.** (1986). *Semanticheskie klassy glagolov v angliyskom yazyke* [Semantic classes of verbs in English]. Smolensk: SGPI [in Russian].

13. **Stankevich, V. L.** (1991). Mental'nye glagoly v russkom yazyke: sostav, struktura, semanticheskij ob'em (v sopostavlenii s belorusskim) [Mental verbs in Russian: composition, structure, semantic volume (in comparison with Belarusian)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Minsk: Belarus. ordena Trudovogo Krasnogo Znameni gos. un-t imeni V. I. Lenina [in Russian].

14. **Ustenko, L. F.** (2017). Frazеолоhična pidsystema idiostyliu Panteleimona Kulisha v konteksti formuvannia novoi ukrainskoi literaturnoi movy [Phraseological subsystem of Panteleimon Kulish's idiosyle in the context of the formation of a new Ukrainian literary language]. *Candidate's thesis.* Kyiv: In-t ukr. movy [in Ukrainian].

15. **Shepitko, S. V.** (2004). Mekhanizmy utvorennia ta zakonmirnosti vtorynnoi nominatsii anhliskoi zahalnonaukovoi diieslivnoi leksyky [Mechanisms of formation and regularities of secondary nomination of English general verb vocabulary]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kharkiv: Khark. nats. un-t im. V. N. Karazina [in Ukrainian].

16. **Croft, W.** (1993). Case marking and the semantics of the mental verbs. In *Pustejovsky, J. (Ed.). Semantics and Lexicon* (pp. 55–72). Netherlands: Kluwer Academic Publishers [in English].

17. **Fortescue, M. D.** (2001). *Pattern and process: a whiteheadian perspective on linguistics*. Philadelphia, PA: John Benjamins Publishing Co [in English].

18. **Nizhegorodtseva-Kirichenko, L. O.** (2013). Cognitive judgements on intellectual activity. *Nauk. visn. Skhidnoyevrop. nats. un-tu imeni Lesi Ukrainky – Scientific Bulletin of the Eastern European National University*, 2, 71–76 [in English].

SOURCES

1. **Kulish, P.** (1969). *Vybrani tvory* [Selected works]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

Дерій Аліна Олегівна – аспірант кафедри української мови, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003, Україна.

Tel.: +38-099-450-54-91

E-mail: alina_d@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-9355-1925>

Derii Alina Olehivna – Postraduate Student at the Department of Ukrainian Language, V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University; 2 Ostrohradskoho Str., Poltava, 36003, Ukraine.

Надійшла до редакції 05 грудня 2021 року

ДСТУ 8302:2015: Дерій А. О. Синонімічні дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини в художньому дискурсі Пантелеймона Куліша. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди.* Харків, 2022. Вип. 56. С. 174–186. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.13>

АРА: Дерій, А. О. (2022). Синонімічні дієслова на позначення інтелектуальної діяльності людини в художньому дискурсі Пантелеймона Куліша. *Лінгвістичні дослідження*, 56, 174–186. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2022.56.13>